

Criminaliteit in en rond het openbaar vervoer millenniumproof? Prognose tot 2010 131
A.R. Hauber

Ontwikkelingen in het vakgebied

Van oude mensen en dingen die voorbijgaan: 'criminologie' in 2018 143
A.B. Hoogenboom

Criminologie: naar een interdisciplinaire benadering van criminaliteit – Een verkenning van jeugdige zedendelinquenten 159
A.Ph. van Wijk, Th.A.H. Doreleijers en R.A.R. Bultens

Over de auteurs 179

Inleiding – Overpeinzingen bij 25 jaar NVK

G.J.N. Bruinsma, H.G. van de Bunt en G.B. Rovers

Het congres *Vooruitzichten in de criminologie* wordt, zoals bekend, gehouden ter gelegenheid van het vijfde lustrum van de NVK in 1999. Het is, zo meende de congrescommissie, aan de vooravond van de eeuwwisseling beter om vooruit te kijken dan terug te blikken op de 25 jaar criminologiebeoefening die na de oprichting van de NVK in 1974 heeft plaatsgevonden. Er valt overigens nog iets anders te bedenken dit jaar. Veertig jaar geleden verscheen voor het eerst het *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie* waarmee de universitaire criminologie-beoefening een zelfstandig en onafhankelijk medium kreeg. De oprichting van het tijdschrift markeert het begin van een geleidelijk verlopende professionalisering van de criminologie. Na een aanvankelijk sterk individugebonden invulling van het vak door een kleine groep hoogleraren breidde het aantal criminologische onderzoekers en practici zich uit. In de woelige jaren zestig werd criminologie als gevolg van de emancipatie van de sociaal-wetenschappelijke disciplines opgenomen in de vaart der volkeren en nam ook het aantal leerstoelen criminologie aan de universiteiten toe. In het begin van de jaren zeventig was aan elke universiteit een leerstoel criminologie verbonden en in Utrecht, Rotterdam en Groningen zelfs twee. De nieuwe hoogleraren waren niet alleen meer zoals tot dan toe gebruikelijk was strafrechtsgeleerden, maar ook personen met een sociaal-wetenschappelijk opleiding. Zij organiseerden zich in de SICCO, de Stichting Interuniversitair Contact Orgaan waar allerlei zaken met betrekking tot hun discipline werden besproken (Van Weringh, 1986).

De toename van het aantal criminologen leidde op 17 juni 1974 tot de oprichting van een beroepsvereniging voor criminologen (Voor meer informatie hierover Van Weringh, 1986). Toen nog criminologie met een 'K'. De oprichting van die vereniging was het resultaat van informeel overleg en haar doelen waren bescheiden neergezet: het organiseren van congressen en studiebijeenkomsten en het bij elkaar brengen van onderzoekers die het universitair onderwijs in de criminologie wilden verbeteren. De eerste en meest succesvolle NVK-commissie was de onderwijscommissie die de redactie vormde van *Tegen de Regels*. De reden van publicatie van dat boek was gelegen in het meer onafhankelijk maken van het Nederlandse criminologie-onderwijs van de toen dominante Amerikaanse en

Engelse leerboeken. Ook het opkomende Nederlandse (empirisch) onderzoek moest toch aan toekomstige strafrechtjuristen kunnen worden overgebracht, zo vond men in die dagen. Succesvol zijn ook vrijwel alle driejaarlijkse congressen van de NVK geweest waarop belangrijke maatschappelijke thema's vanuit criminologisch perspectief werden besproken en geanalyseerd.

De NVK heeft nooit voorop gelopen bij de ontwikkeling van het vakgebied. De NVK volgde de ontwikkelingen en was een graadmeter voor de vitaliteit van de criminologie. Ging het goed met het aantal actieve criminologen in Nederland, dan groeide het aantal leden van de vereniging. Werd er veel gepubliceerd dan nam het aantal activiteiten, congressen en themamiddagen toe. Ging het slechter – in het bijzonder tijdens de grote onderwijsbezuinigingen in het midden van de jaren tachtig – dan leidde ook de NVK een kwijnend bestaan. Sinds kort stijgt het aantal leden van de NVK weer en neemt het aantal criminologische onderzoekers op universiteiten, in politiekorpsen en (commerciële) onderzoeksbureaus toe.

De vereniging heeft zich altijd op de achtergrond gehouden. Zij heeft zich niet gepresenteerd als *de* vertegenwoordiger van de beroepsgroep.¹ In het publiek debat roerden criminologen zich, niet de NVK. Zelfs tijdens de Buikhuizen-affaire bleef het akelig stil vanuit de NVK. De NVK was (en is nog steeds) een podium waarop op gezette tijden gecongresseerd en gedebatteerd wordt, de vereniging is geen spreekbuis van beroepsbeoefenaars. De NVK heeft nooit stelling genomen tegen de afbraak van de academische criminologie in de jaren zeventig en tachtig; zij heeft nooit een rol willen spelen in de universitaire politiek om de criminologie in Nederland een gevestigde plaats te bezorgen. Er is geen poging ondernomen een AIO-opleiding in de criminologie op te bouwen, er zijn geen gedachten ontwikkeld voor de oprichting van een gemeenschappelijke onderzoeksschool of over een eerste fase studierichting in de criminologie. Toch zijn er aan het einde van deze eeuw enkele positieve ontwikkelingen te melden. Het vak is in beweging en het object van studie staat volop in de maatschappelijke belangstelling. De criminologie heeft toekomst en daarmee is er ook toekomst voor de NVK. Maar de toekomst bevat ook nieuwe vragen, uitdagingen en problemen voor de criminologie, waar de NVK zich creatief en constructief mee zou dienen bezig te houden. Ter stimulering van dit debat noemen wij hieronder de naar onze mening 7 belangrijkste onderwerpen van dat debat. De inleiding wordt besloten met een schets van de in deze bundel opgenomen bijdragen.

1 In tegenstelling tot de criminologenverenigingen in onze buurlanden zijn praktijkmensen nauwelijks lid van de NVK geworden. Daar vormen politiefunctionarissen, gevangenisdirecteuren, magistraten de meerderheid.

1 Voorspellen in de criminologie

Wie slagvaardig de misdaad wil bestrijden, wil zo goed mogelijk kunnen voorspellen om zo vroeg en adequaat mogelijk in te grijpen. In de Nederlandse criminologie bestaat nauwelijks een traditie in predictieonderzoek. In de afgelopen jaren is er evenwel meer aandacht gekomen voor de beheersing van criminaliteit aan de 'voorkant'. Het toegenomen onderzoek naar het ontstaan en de preventie van probleemgedrag bij (zeer) jonge kinderen (Junger-Tas 1996, Loeber 1997) is hier een voorbeeld van, maar ook het relatief nieuwe onderzoek naar risicomanagement (bijv. bij de politie) duidt er op dat problemen steeds vaker gediagnosticeerd en aangepakt worden voordat deze manifest worden (Meeesters & Niemeijer 1998). In brede zin lijkt sprake van een trend naar preventie en beheersing vooraf (Feeley & Simon 1994, Van Swaeningen 1996). In de criminologiebeoefening zullen deze ontwikkelingen zich wellicht gaan vertalen in meer aandacht voor de predictie en beheersing van risicopersonen, risicogroepen en risicogebeurtenissen.

Tot dusverre zijn soms vertegaande voorspellingen gedaan in de criminologie zonder deugdelijke bewijsvoering. Zo voorspelde Bianchi in 1979 dat er aan het begin van de nieuwe eeuw nauwelijks meer agressieve criminaliteit zou zijn (Van Wieringh, 1986). Een veelgehoorde stelling is ook dat in Nederland de criminaliteit dezelfde ontwikkelingen zal doormaken als in de Verenigde Staten. Haen laat in één van de volgende hoofdstukken zien dat zulke 'vertalingen' op zijn minst nuancering behoeven omdat de Nederlandse maatschappij op bepaalde eigenschappen wezenlijk verschilt van de Amerikaanse.

Frank van Tulder c.s. hebben met de ontwikkeling van het zogenoemde Jukebox-model een serieuze poging ondernomen om met behulp van variabelen die relevant zijn voor de aard en de omvang van de criminaliteit voorspellingen te doen over de criminaliteitsontwikkelingen in de nabije toekomst en de behoefte aan sanctie-capaciteit. Het model wordt momenteel door het WODC verder ontwikkeld en zal in de komende jaren zonder twijfel een belangrijke rol spelen in het debat over onder meer de capaciteitsuitbreidingen van het gevangeniswezen. Het verder ontwikkelen en perfectioneren van dergelijke prognosemodellen vormt naar onze mening een van de belangrijkste uitdagingen voor de criminologie in de nabije toekomst.

2 Andere daders en andere criminaliteit

Gedurende de voorbije 25 jaar hebben vooral jonge plegers van veelvoorkomende criminaliteit, zoals vandalisme, mishandeling en diefstal, in de belangstelling van criminologen gestaan. Zij pleegden de minder ernstige misdrijven en geweld was relatief zeldzaam onder hen. In de jaren negentig zijn veranderingen opgetreden in de daderpopulatie, die gevolgen zullen hebben voor het criminologische onderzoek. De plegers van misdrijven in het publieke domein worden gemiddeld ouder en het

geweld onder hen stijgt, onder meer als gevolg van toenemend alcohol- en drugsgebruik. Deze populatie daders wordt, zo mag worden aangenomen, moeilijker bereikbaar voor criminologisch onderzoek omdat zij nauwelijks groepsgewijs kunnen worden benaderd. Dit geldt ook voor het (toegenomen) aandeel van allochtonen in de daderpopulatie. Aan criminologen die deze groepen bestuderen worden andere eisen gesteld; spreken de huidige criminologen wel de taal van deze verdachten? Begrijpen zij iets van hun cultuur? De overwegend autochtone criminologen zijn wellicht onvoldoende voorbereid op deze toekomst. Is de opzet van hun empirische onderzoeken naar daders nog wel up to date? Houden criminologische theorieën nog wel stand bij andere daders dan de middelbare scholieren waarbij de meeste theorietoetsingen hebben plaats gevonden?

In de afgelopen periode is ook een verschuiving in de criminologische onderzoekbelangstelling opgetreden: van minderjarige plegers van commune misdrijven naar plegers van organisatiecriminaliteit of georganiseerde criminaliteit. Empirische studies naar georganiseerde misdaad en organisatiecriminaliteit laten zien dat de daders in menig opzicht afwijken van de jeugdige daders van kleinere delicten. Zij zijn ook machtiger en in staat zich te verweren tegen onwelgevallige onderzoeken. De toegang tot de daders zal moeilijker worden en aan de bestudering van hun gedrag zijn risico's verbonden. Criminologische onderzoekers lopen het risico met schadeclaims te worden geconfronteerd wanneer beschreven *causes célèbres* door ingewijden gedecodeerd worden. Dit roept vragen op die tot dusverre nog niet voldoende beantwoord zijn: is het enkele feit van herleidbaarheid voldoende reden om te stellen dat de onderzoeker onzorgvuldig heeft gehandeld? Kan de methode van de case study nog wel worden gebruikt om grote zaken te beschrijven? En wat te doen als een onderzoeker, die kennis heeft genomen van bijvoorbeeld de inzet van bijzondere opsporingsmethoden in een opsporingsonderzoek als getuige wordt opgeroepen door de officier van justitie of de advocaat? Heeft een onderzoeker verschoningsrecht of dient hij zijn tegenover de rechter de geheimhouding waartoe hij normaliter verplicht is, te doorbreken?

Niet alleen komen andere daders in het criminologische vizier, vermoedelijk zullen in de toekomst ook 'nieuwe' misdrijven in belang toenemen. Veranderingen in de klassenstructuur van de samenleving zullen het onderscheid tussen onderkant- en bovenkantcriminaliteit verder doen vervagen. Volgens Fattah (1997) zal sprake zijn van een verschuiving van materiële criminaliteit (vermogensdelicten) naar niet-materiële criminaliteit, zoals *social incivilities*, discriminatie, *privacy*-schending en dergelijke. De idee hierachter is dat de welvaart (in de westerse samenlevingen) verder zal toenemen, waardoor eigendom steeds minder een schaars goed wordt. Veranderingen in de samenstelling van de bevolking (met name door immigratie) en nieuwe ontwikkelingen op het gebied van de (informatie-)technologie en communicatie (internet) zorgen ervoor dat er nieuwe afstemingsproblemen ontstaan: afstemming tussen verschillende culturen, afstemming tussen wat publiek is en

wat privaat, afstemming tussen vrijheid van meningsuiting en burgerrechten, etc. Het is de vraag of de bestaande criminologische theorieën wel bruikbaar zijn voor het verklaren van deze nieuwe vormen van criminaliteit.

3 Andere benutting van bronnen van onderzoek

Plegers van misdrijven zijn vandaag de dag veel mobieler dan voorheen en overschrijden in een korte tijd de geografische grenzen binnen en buiten Nederland met groot gemak. De pakkans is doorgaans minder bij mobiele daders en dat betekent dat de selectiviteit van data van de wel aangehouden daders problematischer wordt. Door het selectiever wordende karakter van de pakkans neemt de bruikbaarheid van politiebronnen af. Het is zeer de vraag of het uitwijken naar andere bronnen, zoals zelf report en slachtofferonderzoek, veel soelaas biedt: de moeilijker bereikbaarheid van daders is zojuist al genoemd, en bovendien zorgt de moeilijker wordende telefonische steekproefrekening (hoe om te gaan met niet geregistreerde nummers van mobiele telefoons; hoe met geheime nummer?) en hogere non-respons bij (telefonische) bevraging van slachtoffers.

Aan de andere kant bieden nieuwe bronnen nieuwe mogelijkheden voor onderzoek. De automatisering van het Justitieel Documentatiesysteem biedt in theorie tal van mogelijkheden om het verloop van criminele carrières in kaart te brengen. Meer in het algemeen gesproken biedt de moderne informatietechnologie veel nieuwe mogelijkheden om bestaande bronnen beter en anders te exploreren. Dankzij de mogelijkheden om grote gegevensbestanden op te slaan en te analyseren kunnen bijvoorbeeld spreidingskaarten van de criminaliteit worden geproduceerd. Deze ontwikkelingen hebben een enorme stimulans gegeven aan het kwalitatieve onderzoek. Maar het is voor de criminologie van belang dat ook kwalitatieve en meer 'verstehende' onderzoeksmethoden gehanteerd worden. Juist door deze methoden wordt recht gedaan aan het gevoel en de visie van mensen die aan de 'tafelranden' van de samenleving verkeren, of kan – in het geval van organisatiecriminaliteit – de neutralisatietechnieken worden beschreven die door leden van organisaties worden gebruikt.

4 De andere aanpak van criminaliteit

Op alle fronten worden nieuwe wegen bewandeld om de criminaliteit in Nederland te voorkomen en te bestrijden. Het accent is steeds meer van repressie naar preventie verschoven door het beperken van criminaliteitsbevorderende gelegenheden. Camera's en sensoren worden op grote schaal op publieke plaatsen geïnstalleerd om mensen te observeren, personen worden via hun GSM's gevolgd, geldstromen in kaart gebracht en internetzoekopdrachten gecontroleerd. Vroegtijdig ingrijpen, zelfms wordt enig crimineel gedrag heeft plaatsgevonden, is het adagium voor de

komende jaren. Concreet betekent dit: in probleemgezinnen ingrijpen om toekomstige criminele carrières bij jonge kinderen voortijdig te verhinderen, supporters oppakken voordat zij iets hebben ondernomen, ingrijpen in legale branches om organisatiecriminaliteit te verhinderen.

Bovendien treedt een verschuiving op van strafrechtelijke afdoeningen naar andersoortige publieke (juridische) afdoeningen en van publieke naar private afdoeningen. Een voorbeeld van het eerste (van strafrechtelijke naar andersoortige publieke afdoening) is de toegenomen rol van bestuurlijke organen bij de afdoening van overtredingen, denk bijvoorbeeld aan de administratieve boete (Hartmann en Van Russen Groen, 1994). De verschuiving van publiek naar privaat doet zich zowel *binnen* als *buiten* het recht voor: slachtoffers die schadevergoeding eisen in civiele procedures, maar ook bedrijven die morele codes opstellen voor hun personeel (en consequenties verbinden aan overtreding) zijn voorbeelden van het eerste. Alternatieve, buitenjuridische afdoeningen van conflicten, zoals buurtbemiddeling, *family-conferences* en dergelijke, zijn voorbeelden van het tweede. Parallel hieraan zal ook een verschuiving optreden van traditionele arrangementen van sociale controle (binnen het strafrecht) naar nieuwe, (in)formele mechanismen van sociale controle. De hiervoor genoemde bedrijfscodes zijn hier een voorbeeld van, maar ook nieuwe mechanismen van sociale controle die ontstaan door allerlei technologische ontwikkelingen. Een en ander betekent dat de criminologiebeoefening zich in de toekomst waarschijnlijk minder exclusief zal richten op het strafrecht-systeem dan thans het geval is, maar een breder perspectief zal ontwikkelen op regelovertredingen en de reacties hierop.

5 Andere theorieën?

De meeste (oude) etiologische theorieën houden zich bezig met de vraag waarom sommige personen crimineel gedrag vertonen en andere niet of in mindere mate. In feite zijn dit verklaringen van wat Hirschi (1986) *criminal propensity* noemt: de motivatie of keuze voor crimineel gedrag (als een stabiel en latent kenmerk). In het verleden werd meestal aangenomen dat de variatie die hierbij wordt aangetroffen een afdoende verklaring biedt voor de variatie in criminele gebeurtenissen (Hirschi 1986). Auteurs als Cohen & Felson (1979) en Hirschi (1986) hebben erop gewezen dat een verklaring van criminele gebeurtenissen niet kan ophouden bij de (latente) motivaties van de daders. Zo'n theorie moet ook en vooral kunnen verklaren welke de omstandigheden zijn waaronder de latente motivatie manifest wordt en waarom dat in een bepaalde tijd-ruimtelijke constellatie gebeurt (Kleemans 1996). Met andere woorden, de totstandkoming van criminele gebeurtenissen vraagt om andersoortige verklaringen dan de totstandkoming van criminele motieven bij personen. De aandacht voor dispositionele factoren (wat maakt de ene persoon tot een dader en de andere niet?) maakt naar onze mening in toenemende mate plaats

voor situationele factoren. Deze verschuiving biedt tal van mogelijkheden voor nieuwe, veelbelovende theoretische inzichten in de wijze waarop verschillende individuen in verschillende contexten ageren en reageren. De werking van deze interacties is tot op heden nog zeer onderbelicht gebleven in de criminologische theorievorming. Een bijkomend effect is dat het dichotome denken in termen van daders en niet-daders geleidelijk zijn betekenis zal verliezen. Immers iedereen kan een dader zijn in bepaalde omstandigheden.

De ontwikkelingen met betrekking tot verklaringen voor criminele motivatie laten echter ook een omgekeerde beweging zien: biologische en psychopathologische theorieën winnen aan populariteit, ten koste van bijvoorbeeld sociologische theorieën. Illustratief hiervoor is het in deze bundel opgenomen artikel van Van Wijk, Doreleijns en Bullens. De sociale context geraakt door deze individu-gerichte wat op de achtergrond. Met andere woorden, theorieën van *crime* worden in toenemende mate gecontextualiseerd, terwijl theorieën van *criminal propensity* juist hun context verliezen.

6 Ander onderwijs in de criminologie

Het is de vraag of het thema 'aanpak van) criminaliteit' in het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs wel de plaats krijgt die het maatschappelijk gezien zou moeten hebben. De criminologie wordt in ons land van oudsher beoefend aan de juridische faculteiten. In de jaren zeventig en tachtig is de positie van de criminologie verzwakt als gevolg van bezuinigingen en de concurrentie van nieuwe vakken aan de juridische faculteiten, zoals rechtssociologie, rechtsinformatica en dergelijke. Leerstoelen criminologie werden gehalveerd of opgeheven. Momenteel kent alleen de Vrije Universiteit nog een voltijdse leerstoel criminologie. Toch heeft de criminologie ook in de juridische faculteiten momenteel de wind mee gekregen. Er bestaat namelijk een toenemende belangstelling voor de sociaal-wetenschappelijke bestudering van het recht.

De positie van het criminologische onderwijs dient naar onze mening opnieuw bezien te worden. Zowel de groei van de maatschappelijke relevantie van de criminaliteitsproblematiek als het toegenomen belang van criminologisch onderzoek maken het noodzakelijk dat het criminologisch onderwijs wordt versterkt. Aan de meeste juridische faculteiten wordt de criminologie op dit moment slechts als keuzevak aangeboden of wordt criminologie als onderdeel van de strafrechtelijke afstudering onderwezen. Alleen aan de VU bestaat in het kader van de studierichting Nederlands Recht een afstudeerrichting criminologie (vierde jaar). Nergens wordt evenwel een integrale criminologieopleiding gedoceerd, waarin de specifieke criminologische theorieën, methoden van onderzoek en toepassingsmogelijkheden in onderlinge samenhang aan de orde komen. Het gevolg hiervan is dat de criminologie beoefend wordt door onderzoekers en practici die uit diverse disciplines

